

Mateusz Szpytma

Kraków

Zjednoczone Stronnictwo Ludowe w województwie krakowskim w latach 1949–1956 (geneza, członkowie, działalność)*

Lata 1949–1956 były okresem niezwykle trudnym dla polskiego społeczeństwa. Ówczesny terror stosowany przez władze państwowe został już przez historyków w dużej mierze opisany, w niewielkim zaś stopniu zbadano dzieje funkcjonujących w tamtym czasie organizacji politycznych. Dotyczy to zarówno partii komunistycznej, jak i organizacji nawiązujących do tradycji ruchu ludowego, a widoczne jest szczególnie wyraźnie na przykładzie województwa krakowskiego. Do zajęcia się zagadnieniem obecności ZSL w życiu publicznym w okresie 1949–1956 skłoniły mnie również różne opinie na temat tego stronnictwa pojawiające się w dyskursie publicznym, oscylujące od negacji po apologię.

Zakres badań ograniczony został do obszaru województwa krakowskiego oraz pierwszych — niezwykle ważnych — lat funkcjonowania ZSL, czyli okresu 1949–1956. Cezura początkowa związana jest z powstaniem ZSL, niemniej dla pełniejszego uchwycenia kontekstu należało cofnąć się do wydarzeń z końca roku 1947. Z kolei cezura końcowa jest istotna nie tylko z punktu widzenia ogólnych przemian politycznych w PRL. Wydarzenia te miały także duży wpływ na funkcjonowanie ZSL zarówno w wymiarze ogólnokrajowym, jak i regionalnym.

W pracy starałem się odpowiedzieć na wiele pytań. Miały być one pomocne w ustaleniu, jaka była geneza i czym było ZSL w województwie krakowskim w okresie stalinowskim, a także podczas pierwszej fazy przemian październikowych, oraz jaką prowadziło działalność.

Odpowiedziom na pytania badawcze podporządkowany został układ pracy. W pierwszym rozdziale omówiłem genezę ZSL w województwie krakowskim. Niemniej główny zrab dysertacji to rozdziały drugi i trzeci. W odróżnieniu od pierwszego i czwartego mają one układ nie chronologiczny, lecz tematyczny. W rozdziale drugim omówiono, czym było ZSL, opisano jego strukturę i relacje z PZPR i UB, scharakteryzowano władze i członków stronnictwa. W rozdziale trzecim zaprezentowano z kolei kierunki działalności ZSL. Rozdział ostatni (czwarty) dotyczy przemian w 1956 r. Pracę zamyka podsumowanie oraz aneks, w którym

* Promotor: prof. dr hab. Andrzej Chwalba, recenzenci: prof. dr hab. Aleksander Łuczak i dr hab., prof. UP w Krakowie Andrzej Leon Sowa. Publiczna obrona pracy odbyła się 11 XII 2012 r. na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Jagiellońskiego.

zamieszczono czterdzieści cztery noty biograficzne członków władz zeteselowskich z lat 1949–1956, w większości osób nieposiadających dotychczas opublikowanych biogramów naukowych.

Aby osiągnąć wyznaczone w dysertacji cele badawcze, konieczna była długotrwała i rozległa kwerenda archiwalna. Podstawowe prace przeprowadzono w nieistniejącym już Archiwum Zarządu Wojewódzkiego PSL w Krakowie. Drugim co do znaczenia dla niniejszego opracowania był zasób Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego w Warszawie. W Archiwum Państwowym w Krakowie interesujące były przede wszystkim akta PZPR. Bardzo drobiazgową kwerendę podjęto w archiwum Instytutu Pamięi Narodowej. Wartościowym uzupełnieniem dokumentów archiwalnych stała się prasa, szczególnie „Zielony Sztandar”.

W przygotowaniu dysertacji niezbędne było także wykorzystanie literatury przedmiotu (poniżej podaję tylko kilka najważniejszych pozycji, z których najczęściej korzystałem przy opracowywaniu poszczególnych rozdziałów). Warto zaznaczyć, że publikacji traktujących o ZSL w województwie krakowskim jest niewiele, zdecydowanie więcej mamy opracowań poświęconych funkcjonowaniu tego stronnictwa w wymiarze ogólnokrajowym. Prace powstałe przed 1989 r. wykorzystano w niedużym zakresie. Z późniejszych opracowań pomocna była publikacja Janusza Gmitruka dotycząca całości dziejów ZSL w PRL (*Zjednoczone Stronnictwo Ludowe 1949–1989*, Warszawa 2004). Przy analizie pierwszego okresu funkcjonowania ZSL oraz relacji stronnictwa z władzami komunistycznymi bardzo przydatne okazały się prace Janusza Wróny na temat systemu partyjnego (m.in.: *System partyjny w Polsce 1944–1950. Miejsce — funkcje — relacje partii politycznych w warunkach budowy i utrwalania systemu totalitarnego*, Lublin 1997) oraz Andrzeja Wojtasa o myśli politycznej i kształtowaniu się ZSL (m.in.: *Myśl polityczna Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego w latach 1949–1962. Studium z dziejów zniewolonego ruchu politycznego*, Toruń 1991). Dla zrozumienia różnych wyborów politycznych podejmowanych przez osoby sprawujące władzę w ZSL, a także przez zwykłych członków stronnictwa wyjątkowo użyteczne były też publikacje Waldemara Parucha (*Błądzenie po obrzeżach komunizmu — o politykach i działaczach Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego*, w: *Pokolenia i portrety. Wzór osobowy ludowca w XX wieku*, red. A. Wójcik, W. Paruch, Lublin 2000, s. 133–179; *Politycy Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego — cechy grupowe*, „Dzieje Najnowsze” 2000, nr 4, s. 39–58) i Józefa Kukułki (*Klientelizm proradziecki ludowców w Polsce Ludowej*, w: *Dzieje i przyszłość ruchu ludowego*, t. 2: *Polska Ludowa (1944/45–1989)*, red. W. Paruch, S. J. Pastuszka, R. Turkowski, Warszawa 2002, s. 452–454). Przy opracowywaniu rozdziału dotyczącego działalności ZSL bardzo ważne były prace Dariusza Jarosza (m.in. *Polityka władz komunistycznych w Polsce w latach 1948–1956 a chłopi*, Warszawa 1998). Dla tematyki ostatniego rozdziału najwartościowsze treści wniosły publikacje Juliana Kwieka (*Rok 1956 w Krakowie i województwie [wybrane problemy]*, Kraków 1999), Aliny Fitowej (*Stanisław Mierzwa „Słomka” na tle swoich czasów*, Wierchosławice 1994) i Bolesława Derenia (*Krakowscy konfederaci. Ludowa opozycja w Krakowskim w latach 1945–1974*, Warszawa 2003).

Jakich istotnych ustaleń dokonałem przy pisaniu tej pracy? Przyznam, że część z nich nie jest odkrywcza, ale mimo to także je uważam za cenne, gdyż potwierdzone zostały po raz pierwszy w ramach badań podstawowych. Inne z kolei były dla mnie pewnym zaskoczeniem. Poniżej najważniejsze z ustaleń.

Na przykładzie województwa krakowskiego można wyraźnie stwierdzić, że tzw. zjednoczenie SL i PSL w 1949 r. było w rzeczywistości akcją odgórną, na którą działacze wojewódzkiego i niższego szczebla tych stronnictw — zwłaszcza PSL — nie mieli wpływu. W dużej mierze był to w rzeczywistości akt wchłonięcia tego, co pozostało z PSL.

Oblicze ideowe ZSL było efektem ingerencji zewnętrznej, mającej swoje źródło w gremiach komunistycznych. Kluczowe zdanie *Deklaracji ideowo-programowej* brzmiało: „Siła Rzeczypospolitej Ludowej wykuwa się pod przewodnictwem Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej przy czynnej współpracy Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego jako istotnej składowej części obozu demokracji ludowej”. Można stwierdzić, że władze wojewódzkie ZSL realizowały ten zapis, choć nie można zarazem potwierdzić, aby stronnictwo — jak napisano — było „istotną składową” obozu władzy. Dla wielu zeteselowców gorzkim doświadczeniem było jednak przede wszystkim to, że twórcy ZSL niemal w całości przekreślili dorobek niezależnego ruchu ludowego.

Naturalną konsekwencją przyjętych założeń ideowo-programowych było traktowanie PZPR jako „przewodniej siły” i „najbliższego sojusznika”, a także tego ośrodka władzy, który wskazywał stronnictwu zasadnicze kierunki działania. Wytyczne w tym zakresie trafnie streszcza deklaracja sformułowana podczas jednego ze zjazdów ZSL: „Słusznym jest, że PZPR jest przodującą Partią, niemniej ZSL jest jej pierwszym sojusznikiem pomocnym”.

Stwierdzono, że im niższy szczebel, tym współpraca ZSL–PZPR była oceniana gorzej. Pomiędzy instancjami wojewódzkimi była ona zwykle bardzo dobra, co w rzeczywistości oznaczało, że ZSL podporządkowywało się w pełni wytycznym KW PZPR. Na szczeblu powiatowym i gminnym nierzadko zaś dochodziło do konfliktów.

Nie udało się ustalić dokładnego zakresu ingerencji PZPR w kwestię doboru osób pełniących kierownicze funkcje w wojewódzkich strukturach ZSL. Nieliczne dokumenty na ten temat pozwalają jednak przypuszczać, że władze naczelne stronnictwa konsultowały ich skład z KW PZPR. Wiadomo natomiast, że nie wybierali ich członkowie ZSL.

ZSL było traktowane przez aparat bezpieczeństwa jako element obozu władzy, który należy „ochroniać”. Choć braki w dokumentacji uniemożliwiają precyzyjne określenie, jaka część zeteselowskich władz współpracowała z UB, to agenci byli umieszczeni zwykle w takich miejscach, które pozwalały na dogłębną infiltrację stronnictwa. Zarejestrowani jako informatorzy UB byli między innymi dwaj przewodniczący krakowskiego WKW ZSL (Józef Olszyński oraz Paweł Zielnik). Wykazano, że za politykę kadrową w ZSL odpowiedzialni byli w dużej mierze osoby związane z UB, co pozwalało odpowiednio usuwać lub awansować niektórych członków.

Dowiedziano, że choć krakowskie ZSL stanowiło część obozu władzy na terenie województwa, to udział zeteselowców w jej sprawowaniu był znikomy. Wpływy ZSL w radach narodowych — początkowo stosunkowo spore — z czasem malały. Wywoływało to niezadowolone władz i członków ZSL, niekiedy głośno wyrażane, co nie miało jednak przełożenia na zmianę polityki PZPR w tym względzie. Podobnie było w wypadku udziału członków ZSL we władzach organizacji o charakterze quasi-spółdzielczym.

Wojewódzkie struktury ZSL były bardzo rozbudowane i mocno scentralizowane. Można stwierdzić, że większość organów wybieralnych — podobnie jak w PZPR — miała znaczenie minimalne. Istotną rolę odgrywało wyłącznie Prezydium WKW, zarządzające stronnictwem za pomocą rozbudowanego aparatu etatowego.

W latach 1949–1956 na czele struktur wojewódzkich stało łącznie sześciu przewodniczących, a oprócz nich przez skład Prezydium WKW przewinęło się trzydzieści osiem osób. Te częste przetasowania kadrowe, zwłaszcza na stanowisku przewodniczącego, były zazwyczaj wynikiem złej oceny działalności przez władze naczelne stronnictwa, a niekiedy także przez KW PZPR i WUBP.

W opisywanym okresie ZSL w województwie krakowskim liczyło średnio kilkanaście tysięcy członków i było w około 80 proc. ugrupowaniem chłopskim. Za jedno z najważniejszych ustaleń pracy uznaję efekt analizy 661 życiorysów oraz ankiet członków ZSL z lat 1949–1956. Zaskoczyło mnie, że większość członków była związana z instytucjami ruchu lu-

dowego nie tylko przed 1949 r. i podczas wojny, ale już przed rokiem 1939. Wydaje się więc, że najliczniejszą grupę wśród kilkunastu tysięcy zeteselowców w województwie krakowskim w większości stanowili członkowie pozostający w ZSL w wyniku kontynuacji przed- i powojennej działalności w stronnictwach ludowych lub w ZMW RP „Wici”. Jak można domniemywać, motywacją był też często koniunkturalizm i z pewnością znaczna część spośród 746 członków ZSL zajmujących w 1955 r. stanowiska w prezydiach Rad Narodowych piastowała swoje urzędy chętnie. W wypadku wielu osób dochodziła także naturalna potrzeba publicznej aktywności w przestrzeni wiejskiej, która wydawała się niemożliwa do zaspokojenia poza instytucjami związanymi z obozem władzy.

Członków, których działalność oceniano negatywnie, można było z ZSL usunąć. Łącznie w latach 1950–1956 z szeregów stronnictwa w Krakowskim relegowano co najmniej 1600 osób.

Najważniejsze kierunki działalności ZSL zostały zaprezentowane ogólnikowo w *Statucie oraz Deklaracji ideowo-programowej*. W rzeczywistości sprowadzały się one do wspierania polityki partyjno-rządowej na terenie wsi. Struktury ZSL, w tym też krakowskie, były więc wykorzystywane przede wszystkim do realizowania polityki rolnej władz komunistycznych.

Tym, czego wszystkie ośrodki władzy najbardziej oczekiwały od ZSL w województwie krakowskim, było wspieranie spółdzielczości produkcyjnej. Chłopi małopolscy należeli jednak do najbardziej opornych pod tym względem. Porażkę krakowskich władz ZSL w kwestii spółdzielczości produkcyjnej najlepiej obrazują dane wskazujące, że w momencie apogeum tej akcji liczba spółdzielców-zeteselowców wynosiła 719 osób, co oznacza, że jedynie mniej więcej co dwudziesty członek stronnictwa w województwie krakowskim gospodarował kolektywnie. Moja odpowiedź na kluczowe pytanie: Czy ZSL w województwie krakowskim przyczyniało się do kolektywizowania wsi? — brzmi twierdząco. Był to jednak wpływ niewielki, zwłaszcza wobec nakładu kosztów i sił, a przy tym efekt nie tylko oporu większości członków, ale także niektórych przedstawicieli władz stronnictwa, szczególnie najniższego szczebla.

Krakowskie ZSL było także zobligowane do mobilizowania swoich członków oraz bezpartyjnych chłopów do realizacji terminowo i w całości „obowiązków wobec Państwa”. Do innych zadań stronnictwa należało monitorowanie działalności niektórych instytucji działających w środowisku wiejskim. ZSL — jako element systemu władzy w województwie krakowskim — było również zaangażowane do przeprowadzania masowych kampanii propagandowo-politycznych. Członkom ZSL przydzielano odgórnie nie tylko zadania, mówiono im także, kiedy i z jakiej okazji mają świętować.

Pierwsze istotne zmiany w krakowskim ZSL w 1956 r. wynikały nie tyle ze zwołania II Kongresu ZSL, ile z doniesień, jakie napływały z XX Zjazdu KPZR. Na pokongresowych zebraniach stronnictwa w województwie krakowskim mówiono już nie tylko o konieczności respektowania zasady kolektywnego podejmowania decyzji, ale skrytykowano także praktykę „wysyłania rozkazów z PZPR” i „lizusostwo” niektórych działaczy ZSL wobec PZPR. Przypadek sprawił, że Zjazd Wojewódzki ZSL odbył się na początku listopada 1956 r., a więc wkrótce po zmianach we władzach centralnych PZPR i ZSL. Delegaci na Zjazd przyjęli je z wielkim zadowoleniem. Dokonano też istotnych zmian w zeteselowskich władzach wojewódzkich, które stanowiły jednak formę kompromisu pomiędzy grupą rządzącą w czasach stalinowskich a zwolennikami głębszych przemian. Podczas dyskusji zjazdowej padło wiele gorzkich słów na temat dotychczasowej działalności ZSL. Władze naczelne i wojewódzkie ZSL nawiązały wówczas kontakt z byłymi działaczami PSL skupionymi wokół Stanisława Mierzwy, którzy nie wstąpili do ZSL, cieszyli się natomiast wielkim autorytetem na krakowskiej wsi. Nie osiągnięto jednak porozumienia i wspomniani działacze pozostali poza ZSL. Przemiany we władzach stronnictwa w województwie krakowskim miały więc zasięg ograniczony.

Reasumując, formularz pytań zawarty w pracy pozwolił na określenie charakteru i miejsca ZSL na stalinowskiej scenie politycznej nie tylko województwa krakowskiego. ZSL — zarówno na ogólnopolskim, jak i regionalnym, krakowskim szczeblu — było raczej quasi-urzędem, wyspecjalizowanym w realizowaniu pezetpeerowskich koncepcji dotyczących wsi. Choć partycypowało we władzy, to jednak w stopniu niewielkim. Było odpowiedzialne przede wszystkim za realizację programu kolektywizacji polskiej wsi. Przez chłopów najczęściej postrzegane było jako nieskuteczne i w zasadzie obce ich sprawom. Jego głęboka infiltracja przez komunistów z pewnością przyczyniła się do tego, że przemiany w 1956 r. miały zasięg bardzo ograniczony.